

نمایشگاه پایاننامه های دکترای ایرانشناسی - اسلامشناسی
دانشگاههای جهان

۹-۴ دی، ۱۳۷۲

محسن شجاعی^۱

برابر اساننامه کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران مصوب
۱۳۶۹/۸/۱۹، گردآوری همه مطالب مربوط به ایران و اسلام که در خارج از
کشور منتشر می شود و نیز آثار قلمی همه ایرانیان خارج از کشور از
اصلی ترین وظایف این کتابخانه است.

در راستای انجام دو وظیفه یاد شده به تازگی مجموعه ای از پایاننامه های
دکترای مربوط به ایران و اسلام خریداری گردید که طی یک هفته از چهارم تا
نهم دی ماه سال ۱۳۷۲ در محل کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به معرض
نمایش گذاشته شد. تنظیم پایاننامه ها در نمایشگاه براساس ده رده کلی دیوبی
بود که برای چنین نمایشگاهی کافی می نمود. استفاده از کامپیوتر برای ارائه
عناوین موجود همراه با برخی اطلاعات دیگر و دستگاه چاپگر آماده به کاری
که فهرستهای مورد نظر مراجعه کنندگان را به رایگان در اختیارشان می گذاشت
از نکات مثبت نمایشگاه بود.

---

۱. کارشناس کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

بسیاری از صاحبزوران و دست‌اندرکاران علم و فرهنگ و نیز نمایندگان سازمانها و مؤسسات علمی و فرهنگی از نمایندگانه دیدن کردند. به ویژه عصر روز چهارشنبه هشتم دی ماه که در تالار حب نمایندگانه (تالار علامه امینی) مراسم سپاسگزاری از دست‌اندرکاران کتاب برگزار می‌شد، نمایندگانه نیز مورد بازدید گروهی از نخبه‌ترین کتابداران و اهل کتاب و کتابخوانی قرار گرفت.

اصولاً بر پایی نمایندگانه برای عرضه آثار تازه دریافت شده از خارج اقدام بسیار مفیدی است که امید می‌رود از این پس نیز در کتابخانه ملی دنبال شود.

آقای فرامرز مسعودی مدیر مرکز خدمات فنی کتابخانه ملی که بانی این اقدام بودند در گفتگویی در مورد چگونگی انتخاب این مجموعه اظهار داشتند: «این پایاننامه‌ها که از موسسه University Microfilm International خریداری شده است با کلید واژه ایران و اسلام در ایران گردآوری شده و از این میان آنهایی که (۱) در مقطع دکترا بوده‌اند، (۲) به زبان انگلیسی نوشته شده بودند و (۳) مربوط به دانشگاههای معتبر بوده‌اند، انتخاب شده‌اند. هر چند محدوده زمانی خاصی برای جستجو در نظر گرفته نشده بود، اما قدیمی‌ترین پایاننامهای که در این مجموعه وجود دارد مربوط به سال ۱۹۳۹ است از آنجا که این پایاننامه وارد سیستم نشده بود، عنوان و دیگر مشخصات آن به دست نیامد. مجموعه یادشده به دلیل ماهیت آن که پایاننامه‌های دکترا را در برمی‌گیرد شامل مطالب بکرو گاه بسیار تخصصی است. مانند پایاننامهای که درباره فشارهای وارد بر مادران ایرانی شاغل در امریکا نوشته شده است. کلاً مسائل مربوط به ایرانیان خارج از کشور (عمدتاً امریکا) بخش قابل توجهی از این پایاننامه‌ها را به نسبت کل مجموعه تشکیل می‌دهد. اطلاعات غیر رسمی حاکی از آن است که دانشگاه سیستان و بلوچستان و نیز مرکز اسناد و مدارک علمی میکروفیلماهایی از این گونه پایاننامه‌ها را در اختیار دارند. اما نویسندگان همه پایاننامه‌های موجود در این

دو مرکز از ایرانیاناند. در وزارت فرهنگ و آموزش عالی نیز بخشی وجود دارد که یک نسخه از پایاننامه هریک از ایرانیان بازگشته از خارج، در آنجا نگهداری می‌شود. اما به هر حال اقدام کتابخانه ملی به جهت آنکه گردآوری پایاننامه‌های مربوط به ایران را منحصر به پایاننامه‌های ایرانیان نکرده و نیز ارائه آنها در یک نمایشگاه موضوعی اقدامی بی‌سابقه و مبتکرانه بوده است».

تا آنجا که تقسیم موضوعی نمایشگاه نشان می‌داد این مجموعه همه‌ده موضوع کلی رده‌بندی دیویی را در بردارد. آمار مربوط به عناوین موجود در هر رده به ترتیب زیر است:

کلیات = ۱۶ عنوان

فلسفه = ۳۹ عنوان

دین = ۲۸ عنوان

علوم اجتماعی = ۷۳۹ عنوان

زبان = ۲۲ عنوان

علوم خالص = ۳۰ عنوان

تکنولوژی = ۵۳ عنوان

هنر = ۳۴ عنوان

ادبیات = ۱۹ عنوان

تاریخ و جغرافیا = ۹۰ عنوان

سر جمع همه عناوین موجود در نمایشگاه ۱۰۷۰ عنوان بود. در اینجا این پرسش مطرح می‌شود که آیا واقعاً همه پایاننامه‌های دکترا به زبان انگلیسی که مربوط به ایران و اسلام در ایران هستند و در دانشگاه‌های معتبر دفاع شده‌اند محدود به همین تعداد می‌شوند؟ ضمن آنکه ملاک معتبر بودن دانشگاهها نیز در این کار مشخص نبوده است. به هر حال با در نظر گرفتن سابقه مطالعات ایرانشناسی در کشورهای انگلیسی زبان؛ به ویژه انگلستان نمی‌توان به پرسش بالا پاسخ مثبت داد. در کتاب راهنمای مطالعات ایرانی

در اروپا^۲ شش مرکز دانشگاهی در انگلستان برای مطالعات ایرانی برشمرده شده که در برخی از آنها از دوره لیسانس تا سطح دکترا مطالعات ایرانی و مباحث ایرانشناسی تدریس می‌شود.

در جستجو برای یافتن پاسخی به پرسش بالا نزدیک به نیمی از پایاننامه‌ها (از ابتدای رده کلیات تا نیمه‌های رده علوم اجتماعی) از نظر دانشگاه محل ارائه پایاننامه تک تک مورد بررسی قرار گرفت. در محدوده مورد بررسی تنها یک پایاننامه (از دانشگاه لندن) دیده شد که در دانشگاهی خارج از ایالات متحده ارائه شده بود. بخشهای دیگر نیز با همین هدف اما به صورت پراکنده واری شده که باز نتیجه نشان می‌داد اکثریت نزدیک به همه دانشگاهها در این مجموعه دانشگاههای ایالات متحده‌اند.

از این رو با فرض اینکه تاکید ناخواسته‌ای بر پایاننامه‌های ارائه شده در دانشگاههای ایالات متحده وجود داشته به جستجوی چندین پایاننامه دکترا در رشته زبان شناسی (که رشته تخصصی نگارنده است) و همه در دانشگاههای امریکا دفاع شده‌اند، پرداخته شد. در این قسمت نیز جای بسیاری از پایاننامه‌هایی که هم درباره زبان فارسی یا دیگر زبانهای ایرانی نوشته شده‌اند و هم نویسنده آنها ایرانی است خالی بود. از این گروه می‌توان پایاننامه‌های دکتر یحیی مدرسی از دانشگاه کانزاس، دکتر محمد دبیر مقدم از دانشگاه ایلی نویز، دکتر پ. هاشمی‌پور از دانشگاه کالیفرنیا، دکتر سیمین کریمی از دانشگاه واشنگتن، دکتر لطف الله یارمحمدی از دانشگاه ایندیانا و بسیاری دیگر را نام برد. در رشته کتابداری (از رده کلیات) نیز پایاننامه‌هایی نظیر پایاننامه دکتر هوشنگ ابرامی از دانشگاه پیتسبورگ یا دکتر عباس حرّی از دانشگاه کیس وسترن دیده نشد.

از آنچه آمد می‌توان نتیجه گرفت که:

- اکثریت نزدیک به همه دانشگاهها در این مجموعه دانشگاههای

2. E. J. Brill, *Guide to Iranian Studies in Europe*. 1988, pp. 42-49.

امریکایی اند؛

- با این حال حای بسیاری از پایاننامه‌های درباره‌ی ایران که در دانشگاه‌های امریکا دفاع شده‌اند در این مجموعه خالی است.

علت این مسئله را باید در چند و چون کار UMI جستجو کرد. در ابتدای هر شماره از مجله *Dissertation Abstracts International* که از سوی UMI منتشر می‌شود، روش و سابقه مختصر طرح گردآوری پایاننامه‌های دکترا شرح داده می‌شود. در آنجا آمده است که بیش از ۴۵۰ مؤسسه در ایالات متحده و کانادا به این طرح پیوسته‌اند. اما برخی مؤسسات همه‌ی پایاننامه‌های دکترای خود را ارسال نمی‌کنند. و نیز هر چند پارهای از مؤسسات گوناگونی که در زمانهای مختلف به این طرح پیوسته‌اند پایاننامه‌های قبلی خود را هم به صورت میکروفیلم منتشر کرده‌اند، بعضی دیگر تنها به انتشار پایاننامه‌های جاری خود بسنده نموده‌اند. همچنین از نیمه‌ی سال ۱۹۷۰ که نام این مجله از *Dissertation Abstracts* به نام کنونی آن تغییر یافت، کوشش شد تا طرح مذکور پایاننامه‌های دانشگاه‌های اروپا را نیز در برگیرد.

از این رو برای گردآوری همه‌ی پایاننامه‌های دکترا که به زبان انگلیسی بوده و درباره‌ی ایران و اسلام در ایران نوشته شده‌اند، تنها تکیه کردن به UMI کافی نیست. چرا که همانگونه که دیدیم حتی خود UMI داعیه گردآوری همه‌ی پایاننامه‌های دکترا را ندارد.

نکته دیگری که ممکن است از عوامل عدم جامعیت مجموعه خریداری شده باشد، کلید واژه‌هایی است که برای جستجو به کار رفته‌اند. باید دید که آیا کلید واژه‌های ایران و اسلام در ایران برای گردآوری هر آنچه مربوط به ایران است کافی است یا نه؟

عدم جامعیت مجموعه خریداری شده به هیچ رو از اجر کوشش انجام شده و سودمندی این مجموعه نمی‌کاهد. پایاننامه‌های دکترا عموماً از دو جنبه برای همه‌ی دانش پژوهان مفیدند. نخست آنکه با بررسی آنها روش انجام و انسجام دادن به تحقیقات اصولی و بنیادین فرا گرفته می‌شود. به سخن دیگر می‌توان به

عنوان الگوی کار تحقیقاتی از این پایاننامه‌ها بهره برد. دومین حنبه سودمند این پایاننامه‌ها آن است که در تحقیقات بعدی می‌توان به آنها استاد کرد و بدین طریق از دوباره کاری اجتناب کرد.

از آنجا که نویسندگان این پایاننامه‌ها تنها از ایرانیان نیستند گاه با موضوعاتی در این مجموعه روبه رو می‌شویم که بسیاری از ایرانیان از پرداختن به آنها (به حق یا به ناحق) پرهیز دارند. برای نمونه می‌توان به پایان‌نامه آندرو جوزف نیومن اشاره کرد که مباحثات میان مکاتب اصولی و اجباری در شیعه امامیه را از سده سوم تا سده دهم هجری مورد بررسی قرار داده است.^۳ تماسهای مکرری که بلافاصله پس از پایان نمایشگاه از سوی نهادها و سازمانهای دولتی و غیردولتی درباره چگونگی دسترسی به این مجموعه با کتابخانه ملی گرفته می‌شود روشن‌ترین گواه بر آن است که این گونه مجموعه‌ها پاسخگوی چه نیازهای اطلاعاتی گسترده‌ای می‌باشند. هر چند که هنوز کار فهرستنویسی و آماده‌سازی این پایاننامه‌ها پایان نیافته اما به هر حال این مجموعه در بخش ایرانشناسی و اسلام‌شناسی واقع در ساختمان نیاوران کتابخانه ملی در دسترس همگان قرار دارد.

فعالیت‌های فشرده افرادی که در جهت برپایی و نظام دادن نمایشگاه در کوتاهترین زمان تلاش و افری کردند، حایز اهمیت بسیار است. سعی همگی آنها مشکور باد.

---

3. Newman, Andrew Joseph. *The Development and Political Significance of the Rationalist (Usuli) and Traditionalist (Akhbari) Schools in Imami Shi'i History from the Third/ Ninth to the Tenth/ Sixteenth Century.*